

OTDK DOLGOZAT

Nagy Emese Boglárka
Designkultúra BA

2024

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

OTDK DOLGOZAT

Nagy Emese Boglárka

Designkultúra BA

2024

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Egy hét a beavatás

-

***Az Everness Fesztivál tervezett környezete és érzékvilága a hazai
és nemzetközi ezoterikus tendenciák tükrében***

konzulens: Povedák István PhD

Tartalomjegyzék

I. Fejezet: Keretek	1-8
1. Kutatásmódszertan.....	2-3
2. Téma elméleti kontextualizálása	3-5
3. A kortárs ezoterizmus és orientalizmus magyarországi expanziója.....	5-7
4. Jelen és jövő - <i>New Age</i> , Ezotéria.....	7
II. Fejezet: Az Everness Fesztivál tárgy- és környezetkultúrája a spirituális turizmus sajátosságainak tükrében	8-33
1. Fesztiválkultúra, fesztiválturizmus, spirituális turizmus	8-13
2. Az Everness Fesztivál materiális és immateriális vetületei.....	13-22
3. Szenzuális dimenziók.....	22-33
III. Konklúzió	33-34
IV. Bibliográfia	35-37
V. Képjegyzék	38-44

Egy hét a beavatás

-

Az Everness Fesztivál tervezett környezete és érzékvilága a hazai és nemzetközi ezoterikus tendenciák tükrében

“És a Lélek beleszállt ebbe, egészen körömhegyéig. Úgy rejlik ő, mint kés a tokban, tűz a tűzfában. Azért nem látni őt, mert szét van osztva. Lélegezve lélegzetnek hívják, szólva beszélnek, látva szemnek, hallva fülnek, értve értelemnek. De mindezek csak a következményei. Ha valaki csak az egyiknek vagy a másiknak szentelődik ezek közül, hát az nem bölcs, mert a Lélek csak részként lakozik az egyikben vagy a másikban. Ezért egyedül a Léleknek kell szentelődni, mert abban egyesülnek mindezek.” (14.o)

(Upanisad - Teremtésmítoszok, ford.Tenigl-Takács László)

I. Fejezet: Keretek

Ha az ember figyelmesen jár-kel a világban online és offline térben egyaránt: “görgeti” a Facebook-ot, bekapcsolja a tévét, podcastokat hallgat Spotify-on vagy egyszerűen csak tesz egy rövid sétát a városban, lépten nyomon belefut valamilyen ezoterikus vagy New Age-hez köthető tartalomba. Kezdve a nagy kereskedelmi csatornák délelőtti beszélgetős műsoraiban megjelenő horoszkóp és sors-elemzésekkel, homeopátiás természetgyógyászokkal, át a hirdetéseken felbukkanó migrén elleni akupunktúrás piercingeken és “covid-mentesítő” aroma- és fényterápiás párologtatókon, egészen a mindent elárasztó *mindfulness* tematikájú könyvekig és a belvárosi utcákon szembejövő aura masszázs – *theta healing* stúdió feliratokig. Szinte minden ember, ha nem is teljes tudatossággal, de részt vesz ebben a diskurzusban fogyasztóként. A legtöbben megállapítottuk már, hogy mi a horoszkópunk vagy a Myers-Briggs – 16 personalities – személyiségtípusunk. Láttunk már energetizáló, vérnyomáscsökkentő ásványkarkötőket, csuklón hordott, 100%-os tömjén illóolaj esszenciával megöntözött tibeti malát, és nagy valószínűséggel megállt már a szemünk bizonyos mandala díszítésű kulacsokon is.

Az ezotéria tárgyi szinten és szellemi hatásában egyaránt nagyon erőteljesen jelen van a nyugati kultúrában és ez Magyarországon sincs másképp. Hazánkban kiemelten sok esemény, közösség, üzlet, képzés, szolgáltatás érhető el az alternatív spirituális eszmék iránt fogékony emberek számára, és ennek egyik esszenciális példája az *Everness Fesztivál* is.

1. Kutatásmódszertan

A jelen dolgozatban összegzett kutatás elsősorban empirikus módszertanon alapszik. Többször is jártam már az *Everness Fesztiválon*, de idén ősszel az *Everness Indián Nyár* eseményre már tudatosan, meghatározott szempontrendszerrel érkeztem. Önkéntesként belemehettem a fesztiválszervezők szociális közegébe és a szervezés kereteibe. Ilyen értelemben a fesztivált nem csak, mint látogató tapasztalhattam meg, hanem egyfajta *insider* pozícióból létrehozójává és alakítójává is válhattam a rendezvénynek. Rengeteget kommunikáltam szervezőkkel, önkéntesekkel, előadókkal, szolgáltatókkal és látogatókkal is. A fesztivál kínálatából számos programon, workshop-on teljesértékűen, bevonódva egyszerre résztvevő megfigyelőként és spirituális élmények megszerzésére nyitott emberként vettem részt – mindez a kutatói pozíció meghatározásában fontos.

Az *Everness*-en megismert személyekkel a fesztivál óta igyekszem folyamatos kapcsolatot ápolni, találkozókat és közös programokat szervezni, megismerni őket egy hétköznapiabb keretben is. Mivel ezeket a személyeket a barátaimnak tekintem, így a velük töltött idő tapasztalatát egyénitetten nem osztom meg a dolgozatban, azonban az ezoterikus diskurzushoz való hozzáállásomat erőteljesen árnyalták a különböző élmények, ezért közvetetten megjelennek ebből levont következtetések is.

Résztvevő megfigyelő terepmunkát az *Everness*-en kívül a fővárosi *Szenit Spirituális Központban* és a *Héthold Házban* végeztem, amelyek több szalon kötődnek az *Everness Fesztivál*-hoz. Illetve részt vettem a Soma Mamagésa - Spitzer Gyöngyi által szervezett grandiózus *808 Nő Teremtő Ereje* c. rendezvényen, ahol Somita – korábbi róla szóló kutatásomból adódóan – VIP meghívottként fogadott és az előkészítő eseményekre is invitált. Interjút készítettem továbbá Somitával és Klein Csabával, az *Everness Fesztivál* igazgatójával.

Úgy gondolom, hogy jelenleg az *insider* és *outsider* narratívák közötti átmenetet képviselem. A dolgozatban nem célom pro-kontra érvelésekbe bocsátkozni, inkább az empirikus és szakirodalmi feldolgozásból származó tudásokat próbálom reflektáltan átadni egy analitikus esettanulmány keretein belül.

2. A téma elméleti kontextualizálása

Korunk egyik gyakran felmerülő kérdése, hogy *mi lehet a helye és szerepe a vallásnak egy posztindusztriális társadalomban?*

Többek között Max Weber és Emile Durkheim foglalkozott a *szekularizáció* kérdéskörével. A szekularizáció a modernitás organikus következményének az elvallástalanodást tendenciózus bekövetkezését látja. Tehát, hogy a tudományos technikai haladás antropocentrikus szemléletével, a társadalmi alrendszerek funkcionális kiépülésével – egyházak intézményi területének csökkenése és a vallásosság magánszférába való átkerülése –, valamint a posztindusztriális gazdaság struktúra racionalitásával, a modern társadalomban megszűnik a transzcendenciába vetett hit intézményes keretek között gyakorolt szerepének jelentősége (Habermas 2020: 333). Jürgen Habermas és José Casanova újragondolva a weber-i szekularizáció elméletet megállapította, hogy a vallásosság nem eltűnik a modern társadalomban, hanem a jelen feltételeihez adaptálódva átalakul. Habermas kiemeli azonban, hogy posztszekularizációs folyamatokról csak olyan földrajzi területeken beszélhetünk, ahol korábban szekuláris állapotok álltak fenn. A társadalomtudományi diskurzusok továbbá rámutattak arra is, hogy a szekularizációs elmélet erőteljesen eurocentrikus narratívát képvisel és nem lehetséges a vallás szerepének megváltozását, egységes globális folyamatként leírni (Habermas 2020: 332). A posztszekularizáció diskurzusának alaptétele, hogy:

“A szekuláris társadalom létezés tudata többé nem kapcsolódik annak bizonyosságához, hogy a fokozatos kulturális és társadalmi modernizáció, a vallás nyilvános és személyes jelentőségének rovására következik be.” (Habermas 2020: 335).

A vallásoknak az etikai iránymutató funkciójából adódóan továbbra is meghatározó szerepe kell hogy legyen a különböző politikai, filozófia, gazdasági kérdésekben, és ez napjaink ideológiailag rendkívül plurális korában halmozottan igaz.

A posztszekuláris társadalomban, tehát a vallásosság nem eltűnik, hanem átalakul. A társadalomtudományi kutatások rámutatnak arra a tendenciára is, hogy az intézményes, fundamentalista egyházakkal szemben az egyéni vallásgyakorlás – *unchurched spirituality* – és alternatív spirituális eszmék követői látszanak nagyobb számban elterjedni – pl.: (Fuller 2001). Utóbbiak jellegzetése a szinkretizmus, tehát a különböző vallási kánonok tetszőleges keverése – *DIY religion*.

Az ember faj, amely kezdetektől fogva kötődik valamilyen formában a transzcendenciához (Ries, 2004), egyre nehezebben találja a helyét egy olyan világban, ahol az identitás különböző rétegei mind a kereskedelmi érdekeknek vannak kiszolgáltatva (Hankiss, 1999). A technika egyre fokozottabban elidegenít minket a természettől, embertársainktól, szeretteinktől és végső soron saját magunktól is (C. Han 2022). A világ ökológiai értelemben a pusztulás szélén áll, a világjárvány, az orosz-ukrán és a Gázai övezetben zajló háborúk, gazdasági válság és migráció mind arra utaló jelek, hogy válsághelyzet áll fenn. A válsághelyzetek általában a legtermékenyebb táptalaját adják a különböző mítoszok, konteók és alternatív világképek kialakulásának (Povedák 2014).

Mindig jól kivehető, hogy melyek azok a katalizátor események, amelyek után az emberek kiábrándulnak a korábbi eszmékből és alternatív utakon keresnek választ kérdéseikre. Ilyen események jellemzően a háborúk, gazdasági válság időszakok, természeti katasztrófák és minden olyan jelenség, amely tömegeket érintő kiszolgáltatottság és tehetetlenség érzést generál.

Az ezoterikus jelenségek a kortárs alternatív világképek globálisan elterjedt jellemző példái. Az identitás konstrukciós igényeket kielégítő, alternatív menekülési stratégiákat kínáló és a szabad piacgazdaságba jól beilleszthető szinkretista spirituális-ipar a világ külső és az egyén belső válságának organikusan kialakult válaszreakciója (Partridge 2005). Nem véletlen az sem, hogy az úgynevezett *boldogság-ipar*, specifikusabban a *spirituális-ipar* szolgáltatásai – a Covid-járvány óta különösen – egyre kiterjedtebben vannak jelen hétköznapi kultúránkban. Magyarországon az ezoterikus tartalmakat tematizáló közösségek, helyszínek és események a rendszerváltást követően a 90-es években kezdtek el nagy számban elterjedni, mára pedig végeláthatatlan kínálatból lehet válogatni a spirituális palettán. A jelen dolgozatban tárgyalt *Everness Fesztivál* Közép-Európa legnagyobb tematikus életmód fesztiváljaként esszenciális

és reprezentatív példája mind a hazai ezoterikus közösségeknek, mind a spirituális fesztiválkultúra és turizmus kortárs funkcióinak. A fesztiválok és különösen az *Everness*, azért nagyon adekvát esettanulmánya az ezoterikus jelenségeknek, mert a jelenkori fesztiválkultúra funkciójából adódóan a szubkulturális tartalmak elsőszámú offline platformjává vált (Nita, Kidwell 2022). Ebből adódóan egy időben és térben összesűrített színes, szagos, hangos, ízes és taktilis élménycsomagot vizsgálhatunk, amelyben a résztvevők az adott szubkulturákban helyi gyakorlatok által mélyedhetnek el. Így egyszerre érdemes magát az előre kialakított környezetet és az azt megtapasztaló emberek fenomenológiai tapasztalatait elemezni; a designkultúra kutatás keretrendszerében értelmezni mindazt a komplex multiszenzuális környezetet, amely a több tízezer résztvevő fesztivál élményét létrehozza és meghatározza.

3. A kortárs ezoterizmus és orientalizmus magyarországi expanziója

A *New Age* nyugati expanzióját az 1960-as évekhez köthetjük, hazánkban pár meghatározó értelmiségin kívül, csak szűk rétegek mutattak érdeklődést vagy kaptak egyáltalán információt az új spirituális áramlatokról – természetesen a szocializmus valláspolitikája sem pártolta mindezek terjesztését.¹ Magyarország – kiemelten Budapest – szellemi közege a rendszerváltást követően, a 90-es években számos változáson ment keresztül. Bár a Kádár-korszak „gulyáskommunizmusa” már nem jelentette a magyar társadalom teljes szellemi és fizikai izolációját a világ más pontjaitól, mégis a kapitalista szisztémára történő tényleges átállás rengeteg új információ, eszme és attitűd beáramlását hozta magával. A rendszerváltás sikeressége persze megkérdőjelezhető volt hazánkban – hiszen a 1990-es éveket a teljes gazdasági és közigazgatási kilátástalanság jellemezte – mégis az országhatárok „felszámolása” új utakat és lehetőségeket nyitott meg az élet számos területén (Kapitány 2013).

Az 90-es, 2000-es években Észak-Amerika kulturális befolyásán túl – mely már a Kádár-korszak alatt meghatározó volt Magyarországon – a távol-keleti kulturális javak iránti érdeklődés is drasztikusan megnőtt. A különböző kínai, Dél-koreai és Japán nagyvállalatok mellett, a

¹ Kivételes eseménynek számított azonban a szent korona 1978-as hazatérése, amely az újpogány ébredés és az ezoterikus színezetű genealógiai elméletek elterjedésének katalizátoraként hatott a szocialista Magyarországon. Erről bővebben Povedák István: *An investigation into para-scientific imageries and esoteric nationalism around the cult of the Holy Crown of Hungary* c. tanulmányában olvashatunk.

szolgáltató- és vendéglátóipar legtöbb területén megjelent Ázsia, mint gazdasági tényező hazánk nagyvárosaiban. Gyorséttermek, teaházak, masszázs és wellness központok, különböző keleti mozgásformáknak helyet adó stúdiók alapultak. Számos különböző árkatégoriájú és célközönségű ázsiai bolt nyílt meg. Az egészségügyi szolgáltatások terén megjelentek a távolkeleti gyógy módok – akupunktúra, holisztikus kínai természetgyógyászat, *pránanadi*, *reiki*, stb... –, elterjedtek a mentális jóllét támogatását célzó relaxációs/ meditációs technikák és végül, de nem utolsósorban az ázsiai – főként Japán és dél-koreai – populáris kultúra termékei – manga, anime, játékok, stb... – becsatornázódtak a hétköznapi életbe, egyúttal a távoli kultúrák felé nyitás szimbólumaiként épültek be az új, globalizálódó társadalom szimbólum-készletébe (Kapitány 2013). Kimondottan érdekes, hogy bár keleti tárgyokról, motívumokról és szellemi kulturális örökségről beszélünk, itthon mindezeknek a „nyugati” interpretációjával és integratív átvételével találkozunk, amely a lokális/ regionális szimbólumkészlet és az integrált kultúra fúziójaként jelenik meg. Valamint a szintetizálódás során a legtöbb esetben ezek a szimbólumok kontextusukból kiragadva elvesztik eredeti jelentéstartalmukat.

Az orientalizmus különböző hullámokban és tendenciákban volt jelen az európai kultúrában. A témakört kritikai szempontok alapján Edward W. Said *Orientalizmus* c. 1978-ban kiadott könyve dolgozza fel.² A 17.-19. századi orientalizmus míg elsősorban esztétikai befolyást a nyugati civilizációban, a 20. század második felétől a keleti tanok és filozófia került középpontba. A keleti filozófia és esztétika különböző irányzatai például a *feng-shui* és a *wabi sabi* ugyancsak becsatornázódtak az európai és amerikai kortárs tárgyi-és építészeti kultúrába.

Távol-kelet és India jelentősége, elsősorban – a fent felsorolt – kiterjedt gazdasági jelenlétével vált meghatározóvá Európában. Mindemellett Dél- és Közép-Amerika, Észak Amerika indián kultúrája, Afrika vagy Ausztrália népi vallásos hagyománya – *vernacular religion* – és tárgykultúrája is fontos inspirációs elemek a spirituális diskurzusban. Soma Magas Péter például arról számolt be a vele készített interjúban, hogy a 2000-es évek elején magyarul megjelent

² Az orientalizmus és a kortárs ezoterikus tárgykultúra viszonyának vizsgálatára terjedelmi okoknál fogva nincs lehetőség jelen dolgozatban. Az orientalizmus materiális kultúrájáról bővebben olvashatunk többek között Xiang Wang: *Rethinking Material Religion in the East: Orientalism and Religious Material Culture in Contemporary Western Academia* c. 2018-as tanulmányában.

kulturális antropológiai könyvek jelentettek számára fordulópontot egyéni hitvilágában formálásában (Mamagésa 2023). Külön kiemelte a népszerű amerikai antropológus, Carlos Castaneda mexikói varázs-hagyományokról írt könyveit.

4. Jelen és jövő - *New Age*, Ezotéria

Bár az okkult és ezoterikus tendenciák kutatása nyugaton már a 1970-es években elkezdődött (Asprem, Crockford 2018), hazánkban a spirituális paletta gazdasága ellenére csak kevesen foglalkoznak a kortárs vallásosság szinkretista jelenségeivel. Élen jár ilyen szempontból a *Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke*, ahol specifikusan az *Everness Fesztiválon* is végzett kutatást többek között Szilárdi Réka és Heidl Sára. Továbbá Kürti László összefoglaló tanulmánya számít a legszélesebb spektrumú körképnek az alternatív vallásos tendenciákról a 2000-es évek elejéről (Kürti, 2001). Kürti tanulmánya egy olyan ezoterikus miliőt vázol, amely azóta erőteljesen megváltozott, s bár a hazai *New Age* tendenciák ezredforduló környéki állapotát jól dokumentálja, napjainkat aligha tükrözi. Ma kevésbé a televíziós jósműsorok, látók és homeopátiás csodaszerek adják a szinkretizmus vázát, ennél egy sokkal inkább individuális és gyakorlati jelenséggé alakult a spirituális kérdés lokális és globális szinten egyaránt. A *New Age* már nem számít ellenkulturális, vagy réteg jelenségnek, sokkal inkább egyfajta hétköznapiakba ágyazott gyakorlatok szintjén elterjedt jóléti mutató, amely a relaxációs technikák, pszichológiai/önismereti tudások, valamint a mentális és fizikális egészségkultusz köré szerveződik (Sutcliffe, Bowman 2000).³

³ Külön fontos lenne a közösségi média platformok szerepét megvizsgálni az ezoterikus témák terjesztésében. Jól látható, hogy az *Instagram* és *TikTok* felületek el vannak árasztva különböző asztrológiai, pszichológiai és *mindfulness* tartalmakkal, amelyek már egészen más kommunikációs eszközökkel és hatással bírnak, mint a 2010-es éveket meghatározó *Facebook* vagy *Youtube* – ahol még a Lev Manovich által a „*A mindennapi (média)élet gyakorlata*” c. tanulmányában megfogalmazott felhasználói gyakorlatok voltak érvényben. A megváltozott média körülmények spirituális diskurzusra gyakorolt hatásáról, azonban nem találtam médiatudományi kutatást.

II. Fejezet:

Az Everness Fesztivál tárgy- és környezetkultúrája a spirituális turizmus sajátosságainak tükrében

1. Fesztiválkultúra, fesztiválturizmus, spirituális turizmus

A fesztiválkultúra kutatás – *festival culture studies* – egy önálló interdiszciplináris terület, amely elsősorban empirikus kutatások segítségével tárja fel napjaink eseményközpontú turisztikai, szub- és popkulturális jelenségeit, ötvözve a szociológiai, antropológiai, gazdaság- és földrajztudományi módszertanokat.

A fesztiválkultúra – hasonlóan a *New Age*-hez – az 1960-as évek ellenkulturális mozgalmából alakult ki, kezdetekkor organikusan növekvő, összművészeti, experimentális események formájában (Nita, Kidwell 2022). Az elsőgenerációs fesztiválok közül az angol *Glastonbury Festival* – 1970-től napjainkig – és az amerikai *Woodstock* (1969) került a társadalomtudományi tanulmányok gyakran tárgyalt témájává (Bowman 2000). Az 1960-70-es évek ellenkulturális mozgalmából kinőtt fesztiváljai strukturálisan nagyon hasonló szellemiségben szerveződtek a nyugati világ különböző pontjain. Céljuk a békepárti/háborúellenes, szabad és inkluzív összművészeti alkotó terek kialakítása volt, ami az indie rock korszak zenei improvizációs és pszichedelikus kultúrája mentén tematizálódott (Bowman 2000).⁴ A fesztiválok az urbánus térből való kiszakadás és a rurális természeti környezetbe való visszatérés szimbólumaivá váltak és egyfajta antikapitalista narratívába ágyazva működtek. Jellemző volt továbbá az események kontroverzális arculata, miszerint a fesztiválokon párhuzamosan jelentek meg a városi-vidéki, egyéni-kollektív, szekuláris-spirituális és lokális-globális értékek (Nita, Kidwell 2022:12).

Napjaink fesztiválkultúráját a teljes pluralitás és célcsoportokra történő specifikáció jellemzi. A ma már erősen nemzeti és regionális turizmus dominálta fesztiválipar, a különböző szubkultúrák elsőszámú offline találkozási platformjává és identitásképző felületévé vált. A

⁴ Az indie az 1980-as évek underground rock kultúrájának gyűjtőfogalma, a kifejezés – indie ~ independent – a zenei produceri irodáktól és kiadóktól való függetlenséget jelöli. Zeneileg az experimentális hatások és az egyedi kifejezésmódok jellemzik. Pl.: *Nirvana*, *Franz Ferdinand*, *ThePixies*, *The Cure*

fesztiválok szerepe a szubkultúrák mainstreamizálásban rejlik, ami gyakran a szubkulturális javak kommercializálását és a fogyasztásba való becsatornázását jelöli. Maga a mainstreamizációs folyamat a hasonló érdeklődésű társadalmi csoportok össze szervezésében és "felülről" irányított identitás konstrukciójának meghatározásában rejlik.

Így jogosan merül fel a kérdés, hogy: A fogyasztói társadalomban a fesztiválok vajon az előre konstruált identitások kiárúsításának platformjai-e, melyek szimbólumai tárgyak, viseletek, helyszínek és események formájában manifesztálódnak?

Fesztiválvallás

A fesztiválok olyan komplex részvételiségen alapuló események, amelyek az emberek vallásos hiátusát képesek pótolni egy posztsekuláris társadalomban. Ezek a pár napon, többnyire egy héten keresztül zajló rendezvények egy olyan élménycsomagot kínálnak a résztvevők számára, amely megadja a "valahova tartozás" érzését, továbbá olyan, az adott kultúra számára fontos kultikus tiszteletben álló szereplők köré szerveződnek, akik megtestesítői az adott közösségek maximáinak. Amikor a részvételiség, kultikus tisztelet és a fesztiválok rituális, megismételhetetlen jellege strukturálisan vallásos gyakorlatok mintázatát mutatja, a jelenséget *fesztivál-* vagy *esemény-vallásosság*-ként írhatjuk le (Heidl 2023). Ezek a fogalmak jól érzékeltetik a vallásosság helyzetét és megnyilvánulásának lehetséges módjait napjainkban, miszerint a fundamentalista, intézményes egyházi keretekkel szemben, az individuális hitrendszerek egy-egy szabadabb keretezésű közösségi eseményen való gyakorlása hívogatóbbnak bizonyul a spiritualításra nyitott, de egyház mellett nem elkötelezett egyéneknek (Szilárdi, Heidl 2017).

Továbbá az egy adott esemény arculata alatt futó értékrendbeli egyezményesség is fontos, így a résztvevők olyan liminális környezetben élvezhetik a fesztivált (St John 2015), amelyben többnyire érdekazonosság és kölcsönös nyitottság jellemző. A liminális minőség az egyének szabadságérzetét növeli, a hétköznapiakból való kiszakítotttság és a résztvevők azonos szándéka okozta kollektív egységélmény által.

Spirituális turizmus

A spirituális turizmus története egészen a zarándoklat-kultúrához nyúlik vissza. A szakrális terek és helyszínek megléte és milyensége értelemszerűen egyidős az emberiség történetével. A kisközösségi és primitív társadalmak alacsony mobilitási képességük miatt, meghatározott földrajzi kereteken belül, elsősorban lokális, kultikus helyszíneket jelöltek ki. Jellemző, hogy a "pre-civilizált" társadalmak az általuk lakott és használt területet tartják a "kiválasztott földnek" (Eliade 1954) és a szent különböző formájú megnyilatkozásait, hierophániáit társítják hozzájuk. Bizonyos alapszimbólumok szinte minden kultúrában megjelennek ilyen például a *fent-lent* – alsó és felső világ –, *kint-bent* – a szent és profán minőségek szétválasztása –, *kapu/ küszöb* – határterület a transzcendens és földi dimenziók között – valamint a *létra/ oszlop/ torony* – vertikális összeköttetés a felső világgal (Eliade 1954). Tehát a transzcendens minőség meghatározása és fizikai megnyilvánulása kulturától és földrajzi tényezőktől független antropológiai alaptétel.

A vallások intézményesülésével és expanziójával kezdődött el igazán az egyházak központjainak és vallástörténeti helyszíneinek kijelölése. Európában például a kereszténység rendkívüli befolyását jól reprezentálja a romanika és gótika templomépítészete és tárgyi hagyatéka. Maga a zarándok templom, mint szakrális épülettípus is a gótika idején született meg, amely funkcionálisan nagy mennyiségű embertömeg egyidejű befogadására alkalmas és sokszor az alaprajzában is magában hordozza a *kegytárgy*, mint kultikus látványosság hierarchiában elfoglalt kitüntetett pozícióját. A reneszánsz, és főképp a zarándoklat kultúrára tudatosan építő egyházi barokk építészet és városépítészet, Európa keresztény országaiban – kiemelten Itáliában és a Spanyol Királyságban – a városok arculatformáló egységévé vált. A nyugati kultúra – főként keresztény – zarándoklat-kultúrájáról általánosságban elmondható, hogy elsősorban tárgyak és az épített környezet köré csoportosul. Bár a zarándoklat fő motívuma: az *út* szimbolikus és fizikai megtétele egyben a belső munka és az erőfeszítés próbája is, mégis a szent materializálódott formájával történő találkozás adja a fő motivációt. A szent immateriális dimenziója és az annak testet adó, azt megtestesítő materiális dimenziók a keresztény kultikus helyszínek esetén szimultán vannak jelen. Mindebből következik az a hipotézis is miszerint a keresztény turizmus elsősorban externális tényezők mentén

szerveződik, amiben az egyén, mint egyház-hierarchiai keretbe helyezett cselekvő jelenik meg.

Mindez persze az eurocentrikus vetülete a zarándoklat és vallásos turizmus kultúrájának, de példaként hozható az iszlám, melynek szent könyve is rögzíti a Mekka városába való zarándoklat kötelező jellegét, az indiai *ashram-kultúra*, a mexikói *temazcal* és *gomba szertartások* vagy a Dél-amerikai *ayahuasca* elvonulások.

Milliónyi példa említhető még, azonban nehezen kezelhető egységében a vallásos turizmus kérdésköre, mivel különbséget jelentenek a vallások és spirituális világképek közötti strukturális eltérések: a vallások extrinzik vagy intrinzik jellege, intézményesült és vernakuláris gyakorlata és az adott spirituális irányzathoz köthető események típusa. A spirituális és vallásos turizmus komplikált definíciós megkülönböztetésére számos próbálkozás történt már (Pargament 1999; Vukonic 1996; Wilson, Zahra, McIntosh 2013) azonban mai napig nincs konkrét szabály a tendenciák szétválasztására (Halim, Tatoglu, Hanefar 2021).

Az önmagukat spirituálisként, de nem vallásosként definiáló személyek a *spirituális turizmus* kifejezést preferálják a *vallási turizmus* helyett (Halim, Tatoglu, Hanefar 2021), kifejezve annak szabadabb és személyesebb mivoltát.⁵

A dolgozat bevezetőjében esett már szó a *New Age* és az alternatív spirituális tendenciák természetéről. Az alternatív spiritualitáshoz sorolható egyének gyakorlatorientált attitűdje tükröződik a spirituális turizmussal szembeni elvárásaikban is. A cél a személyes belső fejlődés, a transzcendenssel való konnexió megerősítése és új gyakorlatok elsajátítása.

A turisztikai ipar jelen fejezetben tárgyalt területe olyan utak és események formájában tematizálódik, amelyek során a spirituális élményeket kereső ember lehetőséget kap a felfedezésre, tapasztalásra, gyakorlatok elsajátítására, és mindenek előtt a résztvevők életét meghatározó transzformációra kerül a hangsúly (Vukonic 1996).

Mindehhez olyan körülmények megteremtése szükséges amely vagy liminális minőséget képviselnek vagy konkrét szakrális csomóponthoz kötődnek. Az előbbi a *ki/elvonulás* és belső munka szimbóluma, az utóbbi pedig a transzcendens földi megnyilvánulásai előtti

⁵ Maga a "*spirituális, de nem vallásos*" kategória többek között Fuller-nél jelenik meg, aki az 1990-es években vizsgálta az Egyesült Államok társadalmának vallási dimenzióit (Fuller 2001). A különböző dimenziók meghatározásánál merül fel például a vallás privát vagy nyilvános, extrinzik vagy intrinzik minőségek szerinti szétválasztása.

tiszteletadás, amely kivétel nélkül kultikus helyszínek és személyek köré szerveződik. A spirituális turizmus ernyője alá értelemszerűen a nagy, intézményes, fundamentalista egyházak zarándok-kultúrája is beletartozik, hiszen a szinkretista, poli-spirituális hitvilágok jellemzően magukba olvasztják az egyházi tanokat is, egyúttal egyfajta egységességet is látnak a különböző vallások tanításai között. Például a Soma Mamagésával készített interjú során – illetve könyveiben – Somita többször is említi, hogy a keresztény kegyhelyek látogatása a világ különböző pontjain rendkívül fontos és meghatározó program számára, különös tekintettel a Mária kegyhelyekre.

Carol Cusack a spirituális turizmus megjelenés módjait öt kategóriába sorolta:

1. természeti látványosság és természetbe való kivonulás
 2. prehisztorikus emlékek látogatása
 3. ókori és középkori emlékek
 4. *wellness* és *healing*, tematikus elvonulás
 5. személyes kötődésű helyszínek
- (Cusack 2012).⁶

A helyszínek karakterén kívül, a spirituális turizmus repertoárját tipizálhatjuk praktikusan: eseménytípusok, időtartam, földrajzi elhelyezkedés és árkategória alapján is.

Jelenleg a globálisan népszerű típusok, az elvonulás/ *retreat culture* programjai, a beavató szertartások és a spirituális transzformációs fesztiválok több tízmillió embert mozgatnak meg éves szinten. Ez a tendencia a korona vírus járvány óta csak fokozódott és a *retreat/ wellness/ spirituális* turizmus egy dollármilliárdokat mozgató iparággá nőtte ki magát (Kamin 2021).

A elvonulás kultúra rendkívül sokféle programtípust foglal magába, kezdve a testmozgás alapú: különböző jóga és pilates fajtákat, keleti harcművészeteket tematizáló táborokkal, át a belső fejlődés fókuszú: detoxikációs elvonulás, néma elvonulás, izzasztókunyhók, nemek szerint szétválasztott női és férfi táborokon, egészen a kábítószer/ hallucinogén szer központú *pszichedelikus elvonulásokig* – pl.: varázsgomba (psilocibin), ayahuasca, ibogain.

⁶ A Cusack-féle kategorizálás véleményem szerint nem teljesen pontos, mivel a különböző kategóriák több esetben egymással átfedésben valósulnak meg; illetve a guruk toborzásban betöltött szerepét nem veszi számításba.

Az eltérő programtípusok a legtöbb esetben nem zárják ki egymást, sőt az ezoterikus fesztiválok váltak az információterjesztés és az offline marketing fő platformjává, így a látogatók egyetlen esemény során számos rekreációs módszerről, helyszínről, iskoláról és tanítóról szerezhetnek tudomást.

Az ezoterikus fesztiválok funkciója rendkívül sokrétű. Egyszerre az ismeretszerzés, terjesztés, tájékozódás és tanulás színterei, kortárs szocializációs platformok – , illetve a fesztivál önmagában egy transzformációs rendezvény, ahol csoportosan és egyénileg lehetséges eksztatikus és “sorsfordító” erejű élményeket átélni.

2. Az Everness Fesztivál materiális és immateriális vetületei

Magyar fesztiválkultúra és az Everness Fesztivál

Magyarország fesztiválkínálata Európán belül is rendkívül gazdagnak és sokszínűnek számít.⁷ A jelentős nemzetközi közönséget célzó megafesztiváloktól – pl.: *Sziget Fesztivál, Balaton Sound, Ozora* –, a középmeretű elsősorban magyar közönséget megszólító könnyűzenei fesztiválokon – *Strand Fesztivál, Efott, SZIN.* – és az alternatív zenei színteret képviselő kis- és középmeretű, alulról szerveződő fesztiválokon át – *Művészetek Völgye, Bánkitó Fesztivál, Fishing on Orfű, Fekete Zaj, Kolorádó, Alkotótábor, Ördögkatlan* – egészen a specifikált, szubkulturális, alternatív életmód tematikájú fesztiválokig – *Gyüttment Fesztivál, Magyarok Országos Gyűlése, Napszarvas Fesztivál (SUNDEER), Kurultáj* – számos téma és típus szerepel a kínálatban. Mindezeket felül izgalmas világzenei és művészeti események – *Veszprémfest, Babel Sound, HUG Fesztivál, Zsolnay Fény Fesztivál* – gazdagítják a palettát.⁸ A fesztiválok tipizálása természetesen többféleképpen történhet, azok időtartama, helyszíne, látogatottsága, tematikája, finanszírozása vagy célközönsége szerint. Az *Everness Fesztivál* a magyarországi felhozatalt tekintve egészen egyedülálló rendezvény. Leginkább egy közepes méretű, egyhetes intervallumban zajló, világzenei programokkal dúsított, életmód tematikájú fesztiválként írható le.⁹

⁷ A magyarországi fesztiválkultúrát viszonylag sokan és sokféleképpen elemezték. A dolgozat terjedelmi keretei miatt ezek részletes kifejtésére most nincs lehetőség, azonban érdemes megemlíteni Kürti László, Csörsz Édua, Heidl Sára, Povedák István, Szilárdi Réka, Teisenhoffer Viola munkáit.

⁸ Nem esett szó továbbá a sokszor önkormányzati szervezésű, városi fesztiválokról, azonban számuk és vegyes arculatuk miatt ezek tipizálása külön kihívást jelent, valamint a fókusztema szempontjából kevésbé releváns.

⁹ A hivatalos honlapon pedig a következő meghatározást olvashatjuk: “*Mi az Everness Fesztivál? Egy hely, egy közösség, egy hét a nyár elején, a Balaton partján. Kikapcsolódás, szórakozás, feltöltődés,*

Az első *Everness* 2013-ban került megrendezésre Balatonkenesén és 11 év alatt többször váltott lokációt a Balaton-part mentén. Az elmúlt években a vadregényes síófoki Sóstó Kemping ad otthont a rendezvénynek. Az *Everness*-t megelőzően nem volt hasonló kaliberű fesztivál sem országos, sem regionális szinten, így a szervezőknek úttörőként kellett rátalálni az országban megszólítható közönségre, a megszólítás módjára és a fesztivál arculatára. Ahogy azt Klein Csaba – fesztiváligazgató – a vele készített interjúban elmondta: nem volt olyan külföldi fesztivál, ami az *Everness*-hez egy az egyben mintaként szolgált volna. Kiemelte azonban, hogy amikor az első fesztivált elkezdték megtervezni az amerikai *Wanderlust Festival* 2012-es aftermovie-ja jelentett inspirációt, és a szervezők célja az volt, hogy egy hasonló atmoszférájú eseményt hozzanak létre (Klein 2024).¹⁰ Mint azt már korábban is kiemeltem: a magyarországi ezoterizmus jellemzője a lokális vernakuláris vallásos regiszterek integrálása a spirituális miliőbe. Ugyanez a tendencia mutatkozik meg az *Everness* esetében is, számos nomadikus és táltoshit/ sámánizmus témát érintő előadás és szertartás szerepel a program kínálatban – például Sólyomfi-Nagy Zoltán minden évben a kiemelt előadók listáján kap helyet, aki a *Napszarvas - Tudásörzők Nemzetközi Találkozója* c. fesztivál igazgatója, de Korbely Attila szent táltosdob készítő is évről tart előadásokat. A kereszténység, valamennyire enyhébb színezetben, de ugyancsak megjelenik, többek között – a szintén kiemelt előadó – Pál Ferenc atya, katolikus pap személyében. Ezen felül számos egyház reprezentálva van, például a 2023-

kapcsolódás, mélyremenés és magasba szárnyalás. Emberek, ízek, illatok, színek, mosolyok, érintések, ölelések, táncok, hangok, melegség. Kilépés a komfortzónánkból. Találkozás önmagunkkal és másokkal. Elmerülés egy tudatosabb életvitel rejtelmeibe.

*Az Everness Fesztiválokon 2013 óta évről évre olyan koncerteket, előadásokat, workshopokat, zenés-mozgásos foglalkozásokat vonultatunk fel, amelyek hozzájárulnak a testi-lelki egyensúly kialakításához, egy egészségesebb élet fenntartásához, egy életen át. Több mint **300 programot** kínálunk **hét napon** át, reggeltől estig **életmód, önismeret, tudatosság, környezetvédelem** témákban. Büszkék vagyunk arra, hogy Magyarország első és legnagyobb ilyen jellegű rendezvénye vagyunk, ahol elismert hazai és nemzetközi szakemberek kísérnek, segítenek az utadon. Lehetsz fiatal vagy idős, vegán vagy húsevő, vallásos vagy ateista, elfogadó, biztonságos tér vár rád. Jöhetsz hozzánk gyermeke(i)ddel, barátokkal, rokonokkal, négy lábú kedvencel, az események sokszínű kavalkádjában biztosan mindenki megtalálja az érdeklődésének leginkább megfelelő elfoglaltságot.”*

Everness Fesztivál honlap: <https://everness.hu/fesztival> (utoljára megtekintve: 2024.04.27.)

¹⁰ A *Wanderlust* egy 2009-től eredetileg a kaliforniai Squaw Valley-ban megrendezett jóga fesztivál, amely a jóga alapú programokon kívül a tudatosság, tanulás, *ecstatic dance* és fenntartható teljes értékű táplálkozás hívószavak köré szerveződik. Az elmúlt években rendkívül intenzív nemzetközi terjeszkedésbe kezdett, így többek között a szomszédos Romániában: Kolozsváron és Bukaresten is megvalósulnak események a *Wanderlust* szervezésében. Külön érdekesség, hogy mindenhol az adott nemzet nyelvén, az adott ország legpopulárisabb jógaoktatóival és életmód guruival dolgoznak együtt. A honlap megtekinthető a következő linken: <https://wanderlust.com/> (utolsó megtekintés: 2024.04.27.)

as fesztiválon részt vett Radnóti Zoltán zsidó rabbi, Cser Zoltán – a Tan Kapuja Buddhista Főiskola rektorhelyettese –, Derecskei Gábor muszlin tanító és Madhupati Dasa – Mérő Mátyás – krisnás tanító.

A hivatalos *Everness* honlapot megtekintve konstatálhatjuk, hogy a globális alternatív spirituális és a lokális trendek egyszerre vannak jelen az előadók és programok tekintetében.

Nemzetközi kitekintésben a *test-lélek-szellem* hármasa köré temazilódó ezoterikus-holisztikus életmód fesztiválok nagy számban vannak jelen a nyugati spirituális turizmus szolgáltatásainak kínálatában. Érdekes jelenség, hogy Közép és Észak-Amerika fesztiváljai – pl.: *Dance Beyond (MA)*, *Tribal Gathering (PA)*, *Envision Festival (CR)*, *High Vibe (CA)*, *Bhakti Fest (CA)* – egészen más léptékű és profilú események formájában jelentkeznek az ezoterikus turisztikai piacon, mint Európa.

Amerikában jellemzően hatalmas, széleskörű közönségnek szóló, nemzetközi fesztiválokról beszélhetünk, amelyek főbb csapásirányai: a *yoga-pilates*, *transztánc-esthetic dance*, valamint a *mindfulness-tudatosság* tematikák.¹¹ Európában inkább a kis és közepes méretű fesztiválok népszerűek – pl.: *Building Wo-Man Festival (UK)*, *Osho Portugal (PT)*, *AGNI Spirit Festival (ES)*, *Baltic Tantra Festival (LV)*, *Space of Love Festival (SE)* –, melyek inkább egy szabad keretezésű elvonuláshoz állnak közel. Ezen fesztiváloknál fontos: az esemény személyes mivolta, a környezettudatosság, a szesz és szermenetesség, a családbarát jelleg, valamint, hogy permanens helyszínhez kötődnek és – a legtöbb esetben – az adott ország nyelvén kerülnek megrendezésre.¹² Gyakran vannak központban a *tantrikus*, *vernakuláris*, illetve *újsámánista* tartalmak. Az *Everness Fesztivál* értelemszerűen az európai metszetbe illeszthető és a pár külföldi látogatót leszámítva, határozottan magyar közönséghez szól.

A hagyományos nyári, “nagy” *Everness*-en túl, kisebb kapcsolódó fesztiválok és budapesti rendezvények tartoznak az *Everness* brand alá. Ilyen az őszi *Everness Indián nyár*, a párévente megrendezett *Everness Nomád* és a minden évben nagysikerű – fővárosi – *Everness Szilveszter*.

¹¹ A *mindfulness* fesztiválok egyik leghíresebb, azonban szélsőséges példája az *A-Fest/ Mindvalley*. Ez egy, minden évben a világ különböző pontján megvalósuló amerikai rendezvény – alapítója Vishen Lakhiani – melynek célja, hogy a dollár-milliárdosoknak és start-up vállalkozóknak spirituális és *mindset kalibrációs* programokkal gazdagított networking platformot biztosítson. Hivatalos honlap: <https://www.afest.com/> (utoljára megtekintve: 2024.04.29.)

¹² Az esemény nyelvi kérdése az egyik legprimerebb differenciáló erő, nyilván Európában a nyelvi diverzitás miatt is hangsúlyosabb a lokális jelleg.

Ezen felül a 2023-2024-es években terjeszkedés is megfigyelhető, *Everness Chill* néven további, egyestés programokkal bővült a repertoár, amelyek kivétel nélkül a budapesti *Mandala Day Spa* wellness központban kerülnek megrendezésre.

Célközönség, Előadók, Programok

Az Everness Fesztivál célközönsége a 11 év során jelentősen változott és az utóbbi években specifikálódott. A piaci körülmények, a megszólítható közönség és a képviselni vágyott minőség a "spirituális ifjúság" és a "városi hippik" helyett a 30 év feletti, stabil egzisztenciával rendelkező, értelmiségi, spiritualitás és/vagy pszichológia iránt érdeklődő nőket tette meg

fogyasztói perszónájává (Klein 2024).

Mint ahogy az már a 2010-es évek amerikai kutatásai alapján is nyilvánvaló volt, az ezoterikus tartalmak fogyasztóinál felülreprezentálnak a 35 év feletti értelmiségi – elvált – nők (Bucher 2018), de általánosságban is megállapítható vallási trendként a vallás feminizálódása, a nők arányának emelkedése az aktív vallásgyakorlók körében (Pasture 2012). Az Everness tökéletesen tükrözi ezt a mai napig kimutatható tendenciát. A 2016-2017-es kérdőívekben felvett adatok 72%-os női részvételt regisztráltak. A fesztiválozók között az egyedülállók/ elváltak és párkapcsolatban élők/ házasságban élő egyenlő arányban voltak jelen (Szilárdi, Heidl 2017). Véleményem szerint ez az arány némiképp változhatott a 2017-es állapot óta, az egyedülállók javára – amiben közrejátszhat a változó randi kultúra és a szocializációs-platform jelleg erősödése is. Maga a fesztiválon létrejövő biztonságos, liminális közeg és az érzéki környezetben megvalósuló fizikai és szellemi kontaktuson és ismerkedésen alapuló programok is rájátszanak erre a "funkcióra".

A 30 év feletti és felsőoktatásban részesültek magas felülreprezentáltsága a jólét materiális és immateriális dimenzióval áll összefüggésben. A pszichológiáról, önismeretről és alternatív gyógyászati formákról szóló információk sokszor önmagukban priviliégiumnak számítanak ma Magyarországon.¹³ Mindez szocializációs kérdés is, illetve bizonyos szellemi kompetenciák is szükségesek hozzá: a perspektivikus távlati gondolkodás, információszerzési és szűrési és egyéb kognitív képességek. Tehát egy ilyen típusú eseményhez rendelkezésre kell álljon a

¹³ Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a világhálónak köszönhetően erősen demokratizálódik a mentális jóléttel és fejlődéssel kapcsolatos információkhoz való hozzáférés lehetősége.

megfelelő: információ, igény, idő és anyagi forrás. Az *ezoterikus/ wellness ipar* szolgáltatásai Magyarországon egyértelműen luxus fogyasztási cikknek számítanak. A 2024-es *Everness Fesztiválra* a heti bérlet 78.900 forintba, egy hétvégi napijegy pedig 24.900 forintba kerül; ehhez hozzáadódnak továbbá az utazás, szállás és étkezés költségei is az adott intervallumra. A jóléti dimenziók megléte tehát organikusan leszűkíti a fesztiválozók körét. Természetesen ez egy oda-vissza ható árképző folyamat eredménye, amelyben a kereslet-kínálat szabadpiaci logikája lép érvénybe. Az *Everness* ilyen értelemben hiteles képet fest arról, hogy kik képesek egyáltalán ma Magyarországon egy ilyen fesztiválon részt venni, hiszen a piacot modellezi maga a kínálat és annak minőség és költségbeli vonatkozásai.

A fesztivál jelenleg egy olyan arculatot képvisel, amelyben az odalátogatók megbízható, a területükön elismert szakemberekkel találkozhatnak, részt vehetnek előadásaikon, workshop-jaikon, foglalkozásaikon. A honlapon bemutatott előadói lista leírásaiban, a hitelesség növelése érdekében mindig kiemelik, ha valaki doktori fokozattal rendelkezik, orvos, vagy valamilyen *iskolához* tartozik. Az ezoterikus diskurzus legmegosztóbb része a gurukkal, életmód tanácsadókkal és coach-okkal szemben érzett megosztottság és bizonytalanság érzés. Néhány gurut, közvetítőt, tanítót persze sztárkultuszhoz hasonlatos kultikus milió vesz körül. Az *Everness-en* a kezdetek óta jellemző, hogy nem csak specifikusan *életmód, spiritualitás, pszichológia* témában érkeznek előadók, de a magyar közélet egy-két népszerű karaktere is feltűnik – a 2024-es évben például Sebestyén Balázs, Pásztor Anna, R. Kárpáti Péter és Goda Gábor szerepelnek majd. A fesztivál előadói palettája nagyon diverz képet mutat, ami a fesztivál Magyarországon betöltött piaci szerepével magyarázható. Az *Everness* szervezői nem szeretnék specifikálni a fesztivál profilt, mert, ahogy Klein Csaba fogalmazott:

“A koncepciónk továbbra is az, hogy modern embereknek mutassunk utakat és különböző lehetőségeket arra, hogy ők hol tudnak önismerettel foglalkozni. Alternatívákat kínálunk, hogy egész évre tudjanak választani maguknak rendezvényeket, erdei elvonulásokat, képzéseket, workshopokat, irányzatokat. Mi úgy szoktuk nevezni, hogy olyan “étlapot” mutatunk az embereknek, amikből ők összerakják maguknak egész évre azt, hogy melyik előadóhoz akarnak elmenni, milyen jógát akarnak kipróbálni, stb... Gyakorlatilag a cél, hogy

minél szélesebben tudjuk bemutatni a hazai spirituális és önismereti módszereket. “ (Klein 2024).

Az idézetből is kiolvasható a fesztivál *brief*, miszerint: *A cél, a hazai spirituális és önismereti módszerek és lehetőségek minél szélesebb körű bemutatása.* Tehát az Everness egyrészt egy ezoterikus-piaci platform, ahol a különböző technikák, iskolák, szakemberek és szolgáltatások lehetőséget kapnak a láthatóságuk szélesebbkörű megteremtésére és a potenciális ügyfelek élményalapú toborzására, másrészt pedig egy eksztatikus élmények megtapasztalására alkalmas tér. Az utóbbi élményekért az esemény liminális jellege – a dolgozatban később bővebben lesz róla szó – és a programok felelnek.

A reggelek általában párhuzamosan zajló, különböző formájú meditációs és testmozgás alapú programokkal kezdődnek – lásd.: *Thai Chi & Chi Kung, Théta állapot meditáció, Kundalini yoga dance - sárkánytánc, Sumér meditáció + Halál - újjászületés meditáció* (1.kép).¹⁴ A délelőttök és kora délutánok önismereti és edukációs foglalkozásokkal telítve zajlanak – lásd.: *Bőség - Teremtés blokkjainak oldása - Hogyan éljek bőségben? - Családállítás, Van élet a multi után! (előadás), Az ősi női alap értékrend, Tantrikus masszázstechnikák alapjai* –, délután pedig kezdődnek a workshop-ok, participatív improvizációs gyakorlatok és zenei programok – lásd.: *A szerelem alkímiája (foglalkozás), Szabadság - öröm - tánc, Szakrális négy elem tánc, Ásványkarkötő készítő workshop, Interaktív hangfürdő gyerekeknek.* Az esték többnyire koncertekkel, szabad táncolással és egymásra hangolódással telnek. Zenei felhozatalban az egzotikus hangszeres, akusztikus felállások jellemzőek, továbbá nagyon populárisak a mantrákat feldolgozó zenekarok. Bár az Everness tudatosan nincs hajnalba nyúló programokkal teletűzdelve – hiszen ez egy *retreat* jellegű esemény, ahol nem túlhajszolás, hanem a felszabadult, töltő szórakozás, tapasztalás és tanulás a cél –, este néhány kijelölt helyszínen, *Organic House* “dj szetteket” élvezhetnek az arra vágyó látogatók.

Az előadások és programok főként magyar nyelven zajlanak, külföldi előadók esetében tolmácsolással. A látogatók a hivatalos honlapról, az Everness applikációból és az offline

¹⁴ A program címeket az Everness Fesztivál 2024-es listájáról válogattam. Az oldal elérhető a következő linken: <https://everness.hu/fesztival/programok/programok> (utoljára megtekintve: 2024.04.30.)

programfüzetből szerezhettek információt az aktuális eseményekről. Bár a fenntarthatóság jegyében cél volt a fizikai programfüzet elhagyása, egy ilyen típusú fesztiválon mindenki a minimális telefonhasználatra törekszik, ezért nem lett volna praktikus kizárólag az online formára hagyatkozni.

Az Everness-élmény: Lokáció, környezet, helyszínek

Gánti Bence és az *Integrál Akadémia* fesztivál-nyitó előadása volt az egyik első meghatározó élményem a spirituális fesztiválkultúra és ezoterikus diskurzus tekintetében. Tisztán emlékszem, amikor 2019-ben egyedül elmenten önkéntesként az *Everness Fesztiválra* és pár meghatározó nap után – amikor épült a rendezvény és csapatépítő programokon vettünk részt – az első hivatalos napon megjelent az ingbe és farmerbe öltözött *“white collar”* hangulatot árasztó Gánti Bence, aki a bevezető előadást követően mindenkit transztáncra invitált. Egészen szurreális élmény volt, hogy egyik pillanatról a másikra ez a férfi – aki minden külső attribútumában a vállalati minőség és a dolgozó értelmiségi szerepét közvetítette – bekapcsolt egy pörgős, ritmusos goa zenét, eggyel lejjebb gombolta az ingét és pár buzdító mondatot követően már felszabadultan táncolt a őrjöngő tömegben.

Ez a személyes rövid anekdota, egy érzékletes példája annak, hogy hogyan is működik és miről is szól az *Everness Fesztivál*. Megjelenik a sikeres, hétköznapi, dolgozó ember archetípusa, aki rituális keretek között felszabadítja magát a külső megítélés és a mindennapok normái alól és egy liminális személlyé avanszálódik (Turner 1969). *Mintha most lépett volna ki az iroda ajtaján, de már izgatottan, a lehető legnagyobb nyitottsággal néz a jelenben megtapasztalható új élmények sűrűjébe.* A rítust vezető személy ugyanerre az állapotváltoztatásra biztatja a közönséget: hogy szakadjanak el az őket korábban meghatározó társadalmi struktúrától és a mindennapjaik státuszát feladva lépjenek be ebbe a *tiszta* közös térbe (Turner 1969), melyet maga a fesztivál, mint biztonságos környezet teremt meg.

A lokáció és megközelíthetőség kulcsfontosságú tényezők a fesztiválélmény egészét nézve. Az *Everness* a 2013-as kezdetek óta a Balaton parton kerül megrendezésre. Balatonkenese, Alsóörs és Siófok – az Everness korábbi és jelenlegi helyszíne(i) –, mind Budapestről közvetlen

vonatjárral vagy autópályán keresztül gyorsan elérhető desztinációk.¹⁵ Az urbánus környezetből való kivonulás a legtöbb fesztivál esetében jellemző motívum (Nita, Kidwell 2022), praktikus okoknál – megfelelő méretű terület biztosítása, helyi lakosok megzavarásának és a lokális infrastruktúra túlterhelésének elkerülése – és szimbolikus jelentőségéből adódóan. A fővárosban végzett terepmunka tanulsága az volt, hogy bár a budapesti spirituális profilú közösségi terek – pl.: *Szelenit Spirituális Központ, Magnet Közösségi Ház, Tejút Közösségi Tér, Hétholdház* – közönsége sokszor átfedésben van az *Everness* szervezői, résztvevői, szolgáltatói körével, ugyanazt a liminális atmoszférát nem lehetséges megteremteni. A lakóhelyen megrendezett programok során nehéz elérni a teljes átszellemülést, hiszen a hétköznapi dimenzióján belül maradnak a résztvevők. Mindez nem azt jelenti, hogy városi térben ne történhetnének eksztatikus és sorsfordító élmények, de nagyon kevés lehetősége van az „átlagos felhasználónak” arra, hogy hosszú távon „élvezze a hatását” a különböző gyógyító szeánszoknak és alternatív terápiás foglalkozásoknak. Maga a tény, hogy a résztvevő fizikailag elhagyja a lakhelyét és egy olyan területre érkezik, ahol mindenki *áthaladó vendég*, teremti meg a Victor Turner által megfogalmazott *elkülönülés* stádiumát (Turner 1969). A fesztivál kiszakítja a személyeket az idő és tér mindennapi dinemziójából és egy független és megismételhetetlen állapotot hoz létre. Egy olyan környezetet, ahol a fesztivál mint rítus jelenik meg és a rítus résztvevői egyenlő felekként tudnak elmélyedni a számukra értékes tudásokban és tapasztalatokban. Így a fesztiválra való ellátogatás egyben maga a *baptizmos*, megmerítkezés is, a profán hétköznapiokból az egyhetes *szent intervallum*-ba való átmenet.

Az *Everness* esetében a Siófokra megtett út már beletartozik a ráhangolódásba, sőt már a tervezés, jegyvásárlás és fesztiválra való összekapcsolás is egyfajta felkészülési rituálénak minősíthető.

A siófoki *Siocamping* a Balaton és a vadregényes Sóstó között fekszik, mindkét vízpart percek alatt elérhető a fesztivál helyszíneiről. A fesztiválon – és általában az ezotériában – mindig visszatérő négy alapelem: a *víz, tűz, föld, levegő* a környezeti adottságokból fakadóan intenzíven van jelen. A két tó értelemszerűen a víz elemet szimbolizálja. A szél a fesztivál területén álló jegenyék és nyírek leveleit simogató szellő formájában van jelen. A kemping bokros-füves ligetei a föld elemmel való kapcsolódást és *spirituális földelést* teszik lehetővé. A nagy szertűz

¹⁵ Budapest, mint viszonyítási alap a fesztiválozók fővárosi felülreprezentáltsága és Budapest közlekedési csomópont mivoltából kifolyólag lett kiemelve.

meggyújtása pedig a fesztivál nyitó eseményének része, amelyet magyar táltosok és külföldi sámánok közösen, rituálisan keretek között lobbantanak lángra. Ez az egység, ha önmagában egy ezotériára kevésbé nyitott ember számára nem is olyan jelentőségteljes, a fesztivál színpadi elrendezését, a programok helyszín szerinti elosztását és a különböző szertartásokat nagyonis meghatározza. Az őszi *Everness Indián Nyár* eseményen például a színpadok az öt elem szerint vannak elrendezve: *víz-elem tér*, *föld-elem tér*, *levegő-elem tér*, *tűz-elem tér* és a nagyszínpad a *szex-elem tér*. A nyári "nagy" *Everness* jelentősen nagyobb látogatottságából adódóan nem szűkíthető le öt előadó térre, így más logika alapján szerveződik a helyszínrajz. Ennek ellenére a különböző egységek nem teljesen függetlenek ezen principiális kategóriáktól.

A helyszínek tematizálása 2023-ban a következő volt (2. kép):¹⁶

1. szerelem/ kapcsolódás/ szexualitás – pl.: *Intim tér*, *Tudatos szex sátor*
2. zene/ tánc/ kultúra – pl.: *Shakti-tánc*, *Everdance Shakti*, *Chillegal*, *Klubszoba*
3. különböző mozgásformák/ belső átalakulás/ elmélyedés – pl.: *Sutra*, *Balance*
4. spiritualitás/ ezotéria/ gyógyítás – pl.: *Szakrális tér*, *Szer-tűz*, *Workshop*
5. gyermekrészleg/ család – pl.: *Hetedhét*, *Szülők sátra*
6. főszínpad – *Evernessia*
7. intézményi kitelepülések – pl.: *Integrál Akadémia*, *Spirituális Fejlődésért Egyesület*
8. vásártér, vegán ételudvar

Az *Everness*-en a különböző helyszínek nincsenek határozottan szeparálva egymástól, ami elsősorban a *Siocamping* szűkös területi adottságaiból és a transzparens, levegős színpad és workshop terek kialakításából ered. Egy nagy könnyűzenei fesztiváltól eltérően, 1-2 színpadot leszámítva – *Evernessia*, *Nagyszínpad* – nincs pódiummal elválasztva az előadók és a fesztiválozók territórium. Van ahol mindez a programok participatív jellegéből fakad, de van, hogy az előadó és résztvevő közötti közvetlen viszonyt fejezi ki, a színpad meg nem emelésének gesztusa. Így az egész fesztivál térnek van egyfajta fluiditása, a legtöbb helyre át lehet látni és

¹⁶ A csoportokat én neveztem meg a térképen látható szín szerinti megkülönböztetés és a hivatalos helyszínleírások alapján. Bár a kategóriák évek óta hasonlóképpen különülnek el, egy-két helyszín mindig megváltozik. Idén, az első igazán tematikus *Everness Fesztivál*-on a *sárkány éve* témának megfelelően az egyik relaxációs és meditációs sátrat *Sárkány Álma*-nak nevezték el. Természetesen a programok is a kínai asztrológiában rögzített fa-sárkány évet tükrözve szerveződnek.

hallani, de a nyúlványszerű zegzugos alaprajz, változó domborzati körülmények és a fák és bokrok adta természeti kulissza, mégis ad egyfajta intimitást az egyes helyszíneknek (3.kép) Ez a transzparens jelleg, a tájékozódás és a találkozás szempontjából előnyös, azonban tapasztalatok alapján állítható, hogy a hangok átszűrődése sok szempontból nem praktikus, sőt gyakran zavaró jelenség.

A két "legzajosabb" helyszín – *Nagyszínpad, Shakti part* – van a legjobban elkülönítve, ezek a Balaton parti strandon helyezkednek el, a parkolón, autóúton és vasúton túl.

A helyszínek között húzódnak meg továbbá a szálláshelyek, amelyet mindenki az anyagi helyzetéhez és/ vagy igényeihez mérten választhat ki. A kijelölt területeken történő sátrazáson túl, számos opció áll rendelkezésre a különféle komfortszintű szálláslehetőségek közül – pl.: *Everhostel, Evermotel*, összkomfortos apartman, bérelhető lakókocsi, bungaló, *glamping*.

4. Szenzuális dimenziók

Mint ahogy azt Ben Highmore a *Komódista kiáltvány: a mesterséges világ designkultúrája* című tanulmányában kifejtette: a designkultúra nem csupán a materiális környezetünk esztétikai és formai problémáit érinti, sokkal inkább a tárgyak és az ember viszonyát vizsgálja, annak minden gazdasági, politikai, társadalmi, pszichológiai érintőjével. A design fogalma nem kész termékeket jelöl, hanem állandóan alakuló, formálódó, újabb és újabb jelentés-rétegekkel gazdagodó folyamatokat. A design a számunkra már nyilvánvaló tárgyakban, helyzetekben, szokásokban mutatkozik meg igazán. Életünk mindent területén jelen van, ezáltal összehangol és orientál minket (Highmore 2014).

"A modernitás megtervezett környezetei mindig szenzoros jellegűek, még ha időnként ingermegvonással is járnak (gondoljunk arra, ahogy az mp3-lejátszók elvágják minket az utca polifóniájától). Az ételkultúra szintén hasznos példákkal szolgál: a McDonald's Pekingben, a szusibár Párizsban, a kocsmá egy angol kisvárosban. E designkörnyezetek mind a szagok, ízek, felületek, hangok és vizuális ingerek nagyon egyedi összerendezései." (Highmore 2014:39)

A nyilvános terekben *megtervezett érzékvilágokkal* találkozunk, a neoncsöves feliratoktól, a nagy képernyőkön sugárzott tartalmakon át, a plázában vagy karácsonyi vásáron játszott dallamokig és illatokig. Ezeket a mesterségesen megkomponált tereket egységében szükséges

szemlélni, nem célravezető az, ha egyenként kiragadunk bizonyos komponenseket. Ennél jóval lényegesebb a tárgyak és szenzuális effektusok egymáshoz fűződő viszonyrendszerét, azok teljes komplexitását vizsgálni. A designkultúra tehát olyan multidiszciplináris terület, amely technokulturális környezetünk tárgyainak és komponenseinek keletkezési körülményeitől a fenomenológián át, a tárgyi és tartalmi összkép teljes hatásmechanizmusát vizsgálja. Bár Highmore az idézett példában urbánus környezetekről beszél és azon belül is az étteremkultúrát emeli ki, az ezoterikus és életmód fesztiválok érzékvilága nem kevésbé tipizálható, mint például a *McDonald's*-é. A poli-spirituális ezoterikus tendenciák – a lokális szimbólumok felhasználását leszámítva – egységes szimbólum-készlettel, tárgykultúrával és egyéb, érzékekre ható eszközök preferált halmazával jellemezhető a nyugati kultúrában. Ebből következik az hipotézis is, hogy: ha és amennyiben az ezoterikus spiritualitás materiális dimenziói egységében leírhatóak, úgy az ezoterikus fesztiválok designkultúrája is tipizálható.

Az alternatív spiritualitás materiális kultúrájának vizsgálata egy rendkívül összetett feladat. Az egyéni – privát tér, otthon, öltözködés – és nyilvános – pl. fesztivál design – tárgykultúrák dinamikája, a tárgyak eredete, előállítási körülményei, anyaghasználata, spirituális rendeltetése, szimbolikus, szentimentális rétegei mind-mind meghatározó szempontok lehetnek a vizsgálódás során.

A magyar ezoterikus miliő megjelenését az otthonok környezetkultúrájában korábban így fogalmaztam meg:¹⁷

Elő-elő fordul, hogy az alternatív spirituális hitrendszert követő ember háztartásban a házi áldást leváltja a Gautama Buddha-s – esetenként szanszkrit szövegekkel kiegészített – textília, ami alatt energetizáló ásványkészlet és lokális keleti kiskereskedésből beszerezett arany festékekkel díszített, életfa motívumos füstölő alátét bújik meg házi oltár gyanánt. Ehhez még hozzá adódhatnak személyes ereklyék is, az egyén számára különös jelentőségű szentimentális tárgyak, családi fotók, talált tárgyak, erdei termények, speciális illóolajok, ékszerek... Mivel azonban szinkretista környezetekről beszélünk, ezért a "haladók" számára

¹⁷ Ezeket a gondolatokat a Soma Mamagésával történő tudományos foglalkozás során fogalmaztam meg, így a vázolt kép elsősorban az ő követői táborának lakberendezési kultúrájának sajátosságait rögzíti.

keresztény szimbólumok is visszatérhetnek az új rendbe: Jézus Krisztus, – Babba – Szűz Mária vagy a horizontális és vertikális világokat egyesítő kereszt motívum formájában.

Ezek az ezoterikus mikro-miliók nem csupán felhalmozott lelketlen tárgyak és a kapitalista módon kiárusított vallásos érzetek manifesztumai, hanem multiszenzuális környezetek, amelyek az egyén spirituális mérföldköveinek tudatosan kiválasztott elemeiből állnak össze. Minden tárgyhoz, tárgycsoporthoz egyedi tudáscsomagok tartoznak, tehát inherensen tartalmazzák és megtestesítik a megszerzett ismeret anyagokat és a gazdájuk relatív spirituális szintjét. Például egy “professzionális” spirituális gyakorló nem helyez olyan tárgyakat déli irányba, amelyek nem a déli égtájhoz tartozó tűzzel és az ahhoz tartozó fogalomcsomaggal asszociálhatóak.

Mindez persze kiragadott példa, mégis egy antropológiai megközelítéssel jól felfejthető markáns mintázatot mutat a nyugati lakberendezési kultúra és a privát vallásosság dinamikájáról.

Bármilyen típusú fesztiválról beszélünk, a látogatók számára a tervezett környezet alapján nyilvánvalóvá kell válnia annak, hogy mi az az ideológiai környezet, ami meghatározó az adott eseményen. Minden szándékos és megtervezett szenzuális ingerlés egy üzenet, amit a jelenlévők tudatosan vagy tudat alatt dekódnak. Az *Everness* esetében például üzenet az, hogy törekednek a mesterséges anyagok lehető legminimálisabb használatára a fesztivál területén, a különböző helyszínek architektúrájának anyaghasználatától, egészen az eldobható étkezészetekig. Mindezzel kifejezve a fenntarthatósági szempontok fontosságát, a természeti világ tiszteletét, és egyúttal az ember és természet viszonyát is. A továbbiakban a teljesség kedvéért, érzékszervekre lebontva elemzem az *Everness Fesztivál* környezetkultúrájának különböző rétegeit, néhány általam, a terepmunka alapján kiemelt elem alapján.

Látás: dekoráció, tárgyak, viseletkultúra

Napjainkban, ha valaki szeretne egy olyan fesztiválra ellátogatni, ahol korábban nem járt, az első dolga, hogy rákeres az interneten. Megnéz pár képet, próbálja megfejteni milyen lehet a fesztivál atmoszférája, milyen típusú emberek járnak az eseményre és milyen környezetben történik mindez. Megnyitja a honlapot – amennyiben van ilyen – rákeres a fellépők listájára, a jegyárakra és tudatosan vagy tudattalanul reagál a felhasználói élményre, valamint a honlap

grafikai arculatára.¹⁸ Tehát a fesztiválokkal való első találkozásunk a legtöbb esetben digitális és vizuális formában történik. Ez általában fotó és videó alapú tartalmakat jelent, tehát az érzékszervek közül a szemünkkel tudjuk elsőként felfedezni és megérteni a fesztiválok jellegét.

Magának a fesztiválnak, mint időben és térben megvalósuló programhalmaznak a vizuális aspektusait erőteljesen a helyszín alapkaraktere és a dekoráció határozza meg. Fontos kérdés a díszítő elemek anyaghasználata, szín, megjelenésük helye és módja, valamint, hogy melyek a repetitív módon felbukkanó szimbólumok. A dekoráció a fesztivál különböző egységeinek szétválasztására alkalmas, tájékoztató célú, informatív vizuális elem. Ezen felül a spirituális átszellemülés és tapasztalatszerzés előkészítő eszköze. A *Everness*-en a legtöbb helyszínen felett, masszív bambusz rudakkal kifeszített 700 GSM poliészter anyagból készült beduin sátor nyújt UV és eső elleni védelmet, továbbá tűzálló is, ami biztonságtechnikai szempontból nem elhanyagolható tulajdonság. Ez a sáortípus egyrészt vizuálisan igényes hatást kelt, másrészt ernyős kialakításából fakadóan szabadutatót biztosít a levegő áramlásának és összeköttetésben tart a természettel, miközben a tűző nyári napfénnel szemben védelmet biztosít (4.kép). Az alap architektúrától függetlenül – pl.: beduin sátor, oldalfallal ellátott nagy sátor, napvitorlával fedett tér, klasszikus pódiumos színpad – az *Everness*-en mindenhol megjelennek a kisebb, színes háromszög formájú akril szövet napvitorlák, fonalból készült sugarasan elrendezésű textil installációk, makramék és újrahasznosított textil dekorációk. Egyes helyszínekhez kisebb oltárok is kapcsolódnak, ahol a következő tárgyak megjelenése jellemző: Buddha/ Mária/ angyal szobor, madártoll, ásványok, om jellel ellátott tárolók, természetben talált tárgyak – toboz, faág, kő, termések – gyertyák, mécsesek, füstölőtartók, füstölő eszközök – amelyek mind a globális ezoterikus tárgykultúra visszatérő rituális eszközei (5.kép). A dekoráció mindig az egyes helyszínek tematikájának felel meg szín, anyag és szimbólum használatban egyaránt. A színek, mint szimbólumok az ezoterikus diskurzusnak megfelelően egy komplex rendszerben értelmeződnek, köthetjük őket a négy évszak, négy égtáj, négy elem vagy tizenkét zodiákus-hoz rendelt minőségekhez, de akár a hét csakra központhoz is.

¹⁸ Az *Everness Fesztivál* honlapját érdemes lenne külön vizsgálat tárgyává tenni, azonban a téma fókusz és a dolgozat szűkös terjedelme miatt, erre bővebben nem térek ki. Az *Everness* továbbá önálló *android* és *apple* kompatibilis applikációval is rendelkezik, így ezek együttes vizsgálata önálló tanulmányt érdemelne.

A hét csakraközpont és a hozzájuk rendelt színek:

1. *sahasrara*/ koronacsakra – spiritualitás – lila
2. *ajna*/ harmadik szem – tudatosság – indigókék
3. *vishuddha*/ torokcsakra – kommunikáció – kék
4. *anahata*/ szívcsakra – szeretet, gyógyulás – zöld
5. *manipura*/ napfonat csakra – bölcsesség, erő – sárga
6. *svadhisthana*/ szakrális csakra – szexualitás, kreativitás – narancssárga
7. *muladhara*/ gyökércsakra – bizalom, kapcsolódás – vörös

A *Tudatos szex sátor* és az *Intim tér* például a szexualitás, kapcsolódás témákhoz igazodva főként vörös és narancssárga installatív elemekkel van ellátva, ami a fent látható rendszer szerint dekódolva a *gyökér* és *szakrális csakrához* való kötődést fejezi ki (6.kép).¹⁹ Ugyanígy fejhető fel a *Everness Fesztivál* hivatalos padlizzán lila logója is, ami a korona csakrával, tehát a spiritualitással hozható összefüggésbe. Ezeken a példákön látszik, hogy a fesztivál eszmeisége hogyan tud manifesztálódni olyan különböző branding döntések formájában, mint a grafikai arculat vagy a dekoráció. A környezeti összképbe minden jelenlévő látogató beletartozik. Ahogy Maurice Merleau-Ponty a *Szem és Szellem* (1960) c. tanulmányában megfogalmazta, az emberi minőség bár immaterális, a testben mégis hús-vér egységgé alakul, mely egyszerre van jelen nézőként és láthatóként a világban.

“Testem, látható és mozgó testem a dolgok sorába tartozik, egy közülük, bele ágyazódik a világ szövetébe, kohéziója dologi jellegű. De mivel lát és mozog, ezért a dolgokat maga körül tartja, azok az ő toldalékai vagy meghosszabbításai, beékelődnek a húsába, teljes definíciójának részei, a világ pedig magából a test szövetéből van szőve.” (Ponty 2003: 58)

A fesztivál vizuális-kultúrájának lehetséges csoportosítása:

1. természeti és épített környezet
2. résztvevők külső megjelenése és személyes tárgyaik

¹⁹ A színek tudományos és spirituális tanulmányozásával számos különböző háttérű kutató/ alkotó foglalkozott már, többek között Isaac Newton vagy a Bauhaus tanárai: Johannes Itten, Josef Albers és Paul Klee. A specifikusan színelméleti kérdések nem képezik részét a dolgozatom fókuszának, így csak felületesen kerülnek említésre.

A természeti és épített környezetről esett már szó, így át is térnénk a térben megjelenő személyek adta vizuális komponensre. A testdíszítés, hajviselet, ruházat, ékszerek mind-mind vizuális kommunikációs eszközök, amellyel az egyén a közösség számára tudja kifejezésre juttatni társadalmi, gazdasági, státuszbeli pozícióját. Malcolm Barnard kilenc funkció szerint határozta meg az öltözködés nem-materiális szerepét: *kommunikáció, önkifejezés, társadalmi jólét és státusz, társadalmi szerep kifejezése, gazdasági jólét és státusz, politikai szimbólum, mágikus-vallásos funkció, társadalmi rituálé, szabadidő* (Barnard 2002: 49-72).

Az *Everness Fesztivál* viseletkultúrájában ezek a funkciók változó súllyal jelennek meg. Mint azt már korábban is írtam, a spirituális fesztiválok legfontosabb jellemzője a liminalitás, ami a résztvevők körében a társadalmi státusz és a rang kollektív elhagyásával érhető el. Így a legtöbb ehhez kötődő funkció kisebb mértékben van jelen és a hangsúly kommunikációs funkción és a spirituális-identitás kifejezésén van. A fesztivál résztvevőinek öltözetét három fő kategóriába lehet sorolni: szabadidős/sportruházat, lenge nyárias ruhadarabok, spirituális identitás kifejező ruházat. A szabadidős/sportruházat a számos testmozgás alapú programból – pl.: jóga, bodywork, esthetic dance, tai chi – adódóan az egyik leggyakoribb öltözet típus. A lenge nyárias ruhadarabokat értelemszerűen az időjárási körülmények indokolják, de a fesztiválon vannak jellemző ruhadarabok: nyakbakötős/ váll nélküli hosszú ruha, batikolt, indiai/ azték ornamentikájú aladdin/ bőszárú nadrág, hosszú lapszoknya, horgolt ruhadarabok. Összességében elmondható, hogy természetes anyagból készülnek – lenvászon, selyem, pamut – a nyugaton megtalálható indiai és indián ruhaboltok – pl.: *Bahia Budapest, Radna Krishna Indiai Butik, Békesziget Indiai Bolt, Inkaház Budapest* – esztétikáját képviselik és adott esetben a nőiesség finom kihangsúlyozását célozzák meg (7.kép, 8.kép).

Spirituális identitást kifejező ruhadarabokat, elsősorban különböző egyházakhoz tartozó résztvevők viselnek – pl.: krisna tudatú hívők: *szári, choli, pallu, dhoti*. A lábbeli elhagyása, minden esetben jellemző, az *Everness-en* számos látogató tartózkodik mezítláb a fesztivál területén, ez szintén a természethez való kötődés és *spirituális földelés*, anyafölddel való közvetlen kapcsolódás szimbóluma. Mindez feltételezi, hogy a területen nem történik szemetelés, szűrés vagy éles tárgyak – törött üveg, csomagolás – eldobása.

Az erőteljes sminkhasználat nem gyakori a fesztiválózók körében – ez összefügg a természetes szépség és biokozmetikumok kultuszával –, azonban az arcfestés, henna és hajba helyezett díszek – toll, ékszer, kendő – nagyon jellemzőek. Az ékszerviselés nemtől függetlenül, férfiak és nők körében egyaránt megjelenik. A legtöbb esetben az ékszerek nem csak dekoratív funkciót töltenek be – vagy esetlegesen az emlékezet tárgyai –, de valamilyen többlet funkciót is – energetizálás, spirituális védelem, tisztító erő – rendelnek hozzájuk viselőik. Népszerűek a kézműves ötvös, kerámia és fa ékszerek, ásvány karkötők és nyakláncok, buddhista mala füzérek, totemes/ Buddha-s/ *Hasma* kezes amulettek (9.kép).

Az *Everness* viseletkultúrájáról elmondható tehát, hogy egyszerre az önkifejezés és a közösségbe való integrálódás eszköze. Fontosak továbbá a kényelmi szempontok, az időjáráshoz és programokhoz való funkcionális adaptálódás, valamint az ékszerek esetében a rituális rendeltetés. A fesztiválon jelenlévő – válogatott – árusok termékportfóliója továbbá orientálja a fesztiválózókat a tárgyak, ékszerek és ruhadarabok kiválasztásánál. Számos kézműves árus van jelen saját készítésű termékeivel – ékszerek, natúrkozmetikumok, hangszerek –, továbbá képzőművészeti alkotásokkal, amik jellemzően: mandala, keleti vagy nyugati vallások karaktereit ábrázoló portré, eksztatikus spirituális élményeket megtapasztaló fiktív emberalak, Gaia, zodiákusok, szexualitás témájú képek; esetleg primitív törzsi formavilágot utánozó faszobrok.

Viszonteladói formában ásvány árusok, indiai és közép- és dél-amerikai divatcikkeket árusító eladók, továbbá könyvárusok – pszichológia, ezotéria, tantra, asztrológia, táplálkozás, szexualitás témájú könyvek – kereskednek.

Hallás - hangkulissza

A kemping alapzaját a természeti neszek képezik. A fák leveleit mozgató szél hangja, a Balaton morajlása a parton, madárcsicsergés, rovar és állatneszek. A fesztivál során fontos szempont, hogy a természeti alapzaj ne legyen teljesen elnyomva a programok és résztvevők által, sőt a meditációs programok nagyrészebe a környező audiális ingerekre való koncentráció is beépül. A térben megjelenő hangok második rétege a jelenlévők által generált zaj: a lélegzetvétel, a beszéd, ami lehet interperszonális vagy nyilvános – előadók által végrehajtott: hangosítással, hangosítás nélkül, változó beszédmódban. Számos foglalkozáson megjelennek a különböző

hangképzés alapú gyakorlatok – meditációs hang-gyakorlatok, hangterápia – közös mantrázás, eksztatikus állapotot kifejező hangok – sikítás, erotikus hangok. A harmadik réteg az ének/ zene: vokális akusztikus vagy elektronikus formában. Az akusztikus formációknál jellemző az Európában idegen hangszerek használata – pl.: *didgeridoo*, *tibeti hangtál*, *szitár*, *huqin*, *erhu*, *bansuri* –, elektronikus zenében pedig az *organic house* és a *goa/ psychedelic trance* műfajok (10.kép, 11.kép). A szertűz körül, az esti órákban spontán szerveződő improvizációs jam szekciók, a zene közösségi élményét nyújtják, bárki becsatlakozhat akármilyen efemer eszközzel, akár tapsolással. A különböző hanghatások segítik a látogatókat belekerülni a kívánt átszellemült állapotba, legyen ez meditációs vagy eksztatikus/ transz élmény (Calvey 2021).²⁰

Szaglás - illatkulissza

A terepmunkák egyik fontos tapasztalata, hogy a spirituális helyszínekre való belépés során az első jellegzetes és különleges érzékszervi ingerek mindig az illatok voltak. Az illatok az ezoterikus kultúrában az átszellemülés, megérkezés és védelem rituális, előkészítő eszközei. A szagok és illatok nagyon jellegzetes szenzoriális síkját képezik a fesztiválnak, és funkció szerint két kategóriába sorolhatóak:

1. rituális rendeltetés
2. higiéniai, kozmetikai rendeltetés

A rituális keretek között keletkező illatok, főként a természetes füstölők – tömjén, szantálfa, szárított fehér zsálya – és 100%-os tisztaságú illóolajok ceremóniális használatából származnak (12.kép). Ez lehet például meditáció során meggyújtott tömjén – ami a katolikus liturgiák hasonlóképpen fontos szenzoriális komponense, az Isteni jelenlét és a megtisztulás szimbóluma – vagy egy mozgalmas *ashtanga vinyasa* jóga óra koncentrációt segítő, élénkítő illóolajának illata. Az illóolajok spirituális jelentéstartalommal rendelkeznek, valamint az alternatív gyógyászati szerek – aromaterápia – és kozmetikai termékek népszerű adalékai. Az *Everness Fesztivál* higiéniai kultúrája kevésbé a drogériai kozmetikumokat, mintsem a természetes anyagokból, lehetőleg helyi kisvállalkozásoknál készült, fenntarthatósági

²⁰ A hangfrekvenciák és az ezotéria pszeudotudományos összekötésére gyakori példák a *Solfeggio frekvenciák*. Ebben a rendszerben a csakraközpontokhoz hangfrekvenciák tartoznak, amik az adott csakra aktiválására és tisztítására alkalmasak – pl.: 741 Hz – intuíció – torokcsakra.

szempontoknak megfelelő natúrkozmetikumokat részesíti előnyben. Napjaink hétköznapi illatkultúrájának bevett termékei – parfüm, tusfürdő, sampon, illatosított testápoló, *after shave*, dezodor – helyett a gyógynövényekkel, virágokkal illatosított testpermetek, illóolajok, natúrszappanok, tiszta növényi olajok – kókuszszsír, argánolaj, olívaolaj – és bio dezodorok népszerűbbek a fesztivál résztvevői között.²¹ Ez persze nem azt jelenti, hogy minden egyes résztvevő kizárólag biotermékeket használ, de átfedés tapasztalható a tudatos életmód iránt érdeklődő személyek és a biokozmetikai piac vásárlói célközönsége között.²² Mindez a fesztiválon jelenlévő árusok termékpalettáján tükröződik a legadekvátabb módon vissza.

Az illatok közül még az ételek adta szagbeli miliőre térnék ki, ami már a következő szenzoriális dimenzióba, az ízlelésbe vezet át. A legtöbb magyarországi fesztivál ételudvarának “disznótoros univerzuma”, rendkívül intenzív orral érzékelhető profilja, erőteljesen eltér az *Everness Fesztivál* ételudvarának szagbeli karakterétől. A *Everness* területén kizárólag vegán, növényi alapú élelmiszert lehet vásárolni. A vendéglátó egységek között jelen van az ázsiai konyha és a nyugati gyorséttermek tipikus kínálatának vegán alternatívái is. Az előbbi helyszínek – pl.: *Napfényes Étterem*²³ – intenzív fűszeres illatokkal töltik meg a teret – pl.: curry, gyömbér, édeskömény, római kömény –, utóbbiak a gyorséttermek sült olajos kipárolgásához hasonlatosak – ilyen étteremláncok pl.: *Las Vegas, Vegan Love*. Elmondható tehát, hogy a fesztivál orral felfogható rétegei mind az ideológiailag megalapozott fogyasztói döntések következményeként jelentkeznek, legyen szó az illatszerek rituális használatáról, higiéniai/ kozmetikai termékek vagy ételek megválasztásáról.

Ízlelés - ital- és ételkultúra

Ahogy azt már korábban említettem, a tudatos táplálkozás és fenntarthatóság mindig központi téma az ezoterikus életmód fesztiválokon. A spiritualitás és a gasztronómiai kultúra viszonya minden vallási irányzatnál kérdésként merül fel. A különböző élelmiszer alapanyagok, azok előállítása, fajtája; az ételek elkészítési módja, helye, ideje és az eköré szerveződő

²¹ Magyarországon népszerű és a fesztiválon is gyakran felbukkanó aromaterápiás márkák: *Panarom, Pranarom, Dottera, HerbaTherapy, Ellemental*.

²² A megállapítások pontosítása érdekében fontos lenne a továbbiakban a fesztiválozók fogyasztási szokásait feltérképezni kérdőív segítségével.

²³ A hivatalosan *Napfényes Élet Alapítvány* néven működő szervezet egy magyarországi neo-teozófiai csoportosulás, vezetője Váradi Tibor természetgyógyász. Budapesten egy vegán étteremmel és két cukrászdával vannak jelen a vendéglátóipari piacon.

eszmrendszer és szokások vallásonként változó mintákat mutatnak. Az egyházak szent könyvei a legtöbb esetben rögzítik az adott hívó közösségre vonatkozó étkezéssel kapcsolatos alapszabályokat – pl.: judaizmus: *Tóra*, iszlám: *Korán*, *Szunna*, hinduizmus: *Bhágavata-purána*.²⁴ Az ezoterikus étkezési kultúra – lévén, hogy maga az ezotéria sem intézményes formában működik – nem rendelkezik önálló szabályrendszerrel. Jellemző azonban, hogy az alternatív spiritualitás “követői” a keleti egyházak, mint a hinduizmus, buddhizmus, krisnaizmus *ahimsza* – tehát az erőszakmentesség – elvei alapján, a húsevést karmikus tevékenységnek tekinti, mivel alapelv, hogy az állatokban is ugyanúgy benne lakozik az isteni minőség, mint az emberben. A másik meghatározó tényező az egészséges életmód és tudatos táplálkozás kultusza, amibe a fenntarthatósági szempontok is beletartoznak.²⁵ A veganizmus az erőszakmentes és tudatos teljes értékű táplálkozás egyik lehetséges példája, ami az *Everness Fesztivál* elveivel értelemszerűen találkozunk. Azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy az *Everness* minden vagy akár legtöbb résztvevője pesztetáriánus, vegetáriánus vagy vegán életmódot folytatna, de mindenképpen magas számban vannak jelen a résztvevők körében az imént említett étkezés-típusok követői. A gesztus, hogy a fesztiválon mégis kizárólag vegán ételek kaphatóak inkább egyfajta böjtként fogható fel, továbbá a fesztivál esszenciáját a tiszta, erőszakmentes tér megteremtését és megtartását segíti elő. Ugyancsak ehhez kapcsolódik a “szeszmentes” jelleg, ami annyit takar, hogy alkoholos italokat nem árulnak az *Everness* területén, azonban nem tiltott senki számára, hogy a külső helyszínen megvásárolt termékeket elfogyassza. Az intolerancia az alkoholizmus szenvedélybetegség és az ittas állapot kiszolgáltatott és kiszámíthatatlan mivoltából fakadóan nem egyeztethető össze az *Everness* szellemiségével. Az italkultúrát tekintve különlegesség, hogy számos tea és kakaó ceremónia kerül megrendezésre a fesztivál során, amelyek nevükből fakadóan is rituális jelentőséggel bírnak. Az előrecsomagolt, cukros üdítőknek nincs kulturája ezen az eseményen, helyette gyógynövényes, virágos frissítők, 100%-os gyümölcslevek kaphatóak.

Tapintás - taktilis ingerek

²⁴ A spiritualitás és az étkezési kultúra viszonya rendkívül gazdag terület, azonban a dolgozat terjedelmi korlátai miatt, erre a továbbiakban nem térek ki. Bővebben többek között Corrie E. Norman *Food and Religion* c. 2012-es tanulmányában olvashatunk a témáról.

²⁵ A magyarországi veganizmus egyik első megnyilvánulása a XX. század első harmadából Bicsérdy Béla nevéhez kötődik, aki a nyers vegán reform életmód úttörője volt, követőit *bicsérdistáknak* nevezzük.

A bőrünkön keresztüli érzékelés az egyik legkomplexebb szenzoros dimenzió a hétköznapi életben és a fesztivált tekintve egyaránt. Ide tartozik a hőmérséklet, természeti elemek, különböző állatok, textúrák, felületek érzékelése. Az bizonyos, hogy a városi látogatók mindennapjaik során nem találkoznak olyan mértékben a természeti környezet fizikai, érinthető, tapintható mivoltával, mint a fesztivál során. Így az "elemek" materiális és természetes valójukban való megismerése a fesztiválélmény részét képezi. Az *Everness Fesztivál* egyik küldetése, hogy az emberi kapcsolódások különböző szintjein – párkapcsolat, szülő-gyermek viszony, barátság, szexuális kapcsolódás, idegenekkel való kapcsolatteremtés – végbemenő fizikai és szellemi interakciós képességeket fejlessze. Épp ezért van a programkínálat testi kontaktus alapú foglalkozásokkal teletűzdelve, amelyek folyamán egymás számára ismerős vagy idegen személyek kerülnek intim közelségbe. A fesztivál kulcsmotívumai a hosszú ideig tartó, mély *szívcsakra ölelések*, ezek során megkomponált rendben, bal kézzel alulról – fogadó oldal –, jobb kézzel felülről – adó oldal – karolják át egymást a felek és a szívcsakra területét – mellkas – összeérintik, közben közösen mély lélegzeteket vesznek (13.kép). Az *Everness* médiareprezentációjában is gyakran felbukkan ez a motívum, a szeretetteljes és befogadó légkör szimbóluma. Továbbá a közös légzés gyakorlatok, csoportos tánc és összehangolt mozgás is segíti a kapcsolódások elmélyítését.

Az *Everness Fesztivál* erőteljesen szexuális töltetű légkörrel rendelkezik. A szexuális nyitottság és az arról való kommunikáció a programok szintjén is megjelenik, számos előadás, workshop foglalkozik a tantrikus együttlét, non-monogám életmód témákkal, női és férfi energiák felszabadításával – pl.: *Tantra jóga alapok a multiorgazmusos nőknek és férfiaknak workshop*, *Shibari - Az erotikus kötözés alapjai*, *Mell-szeretgető workshop nőknek*, *Non-monogám bodywork*, *Szexualitásunk szintjei - Az érintés a szexualításban*.

Összegzés

Az eksztatikus, spirituális tapasztalatokra tehát jelentős hatást gyakorolnak az előkészített érzékszervi körülmények és azok komplex összjátéka: a környező vizuális elemek, a hangok, illatok, akár ízek és a bőrünkkel felfogható érzéki környezet. A fesztiválon fennálló liminális minőség, az időből, térből, a hétköznapi síkjából való kiszakítottság élménye, és a jelenlévők kölcsönös nyitottsága lehetőséget ad, a fesztivál szervezői által: *csoportos flow eksztázis*-ként megfogalmazott élmények átélésére.

A materiális környezet elemei kölcsönhatásban vannak minden jelenlévő szubjektummal. A szavak és tettek által tartalommal felruházott tárgyak befolyásolják szokásainkat és hangulatunkat (Highmore 2014). Az Everness Fesztivál minden komponense tudatos, vagy ha nem is minden esetben tudatos, logikusan visszavezethető választások sorozatának eredménye, amelyek egy komplex spirituális élmények megszerzésére alkalmas komplex designkörnyezetet hoznak létre.

III. Fejezet: Konklúzió

A spirituális és *wellness* ipar kapitalista kritikáját az ezredelőn számos kutató megfogalmazta már (Lau 2000; Carrette, King 2005; Heelas 2008). Az elméletek nagyrésze konklúziójában megegyezni látszik: a *New Age* és alternatív spirituális tendenciák a fogyasztói kultúrába mélyen beágyazva működnek, és sikeresek is egy kapitalista struktúrában lehetnek. Az alternatív spiritualitás szinkretista rendszere, egyszerre válogat a vallási kánonokból, a pszichológia, neurológiai, kvantumfizikai tudományok populáris és leegyszerűsített újdonságaiból, a testmozgás és táplálkozástudomány témáiból, az antropológiából, az alternatív holisztikus gyógy módokból és természetesen az áltudományok archaikus vagy innovatív tételeiből.

A posztindusztriális gazdaság individualizációs folyamatai a vallás nyilvános, politikai funkcióinak jelentéktelenedésével, a privát vallásgyakorlás felé terelte a társadalom különböző regisztereit (Habermas 2020: 335). A hitrendszerek elméleti és gyakorlati elemeinek összevágását a *brikolázs vallásosság* vagy a „maga módján vallásos” kifejezésekkel tudjuk körülírni (Nádor 2021). A válogatás gesztusa – ami tehát kínálatot is sejtet – a fundamentalista egyházak dogmatikusságával és kizárólagosságával szemben egy integratív szemléletet mutat, amely a személyreszabhatóság kényelmének kapitalista mítoszával kecsegtet. A spirituális eszmék – ahogy minden más eszme is – tárgyak, programok, szolgáltatások, események formájában képesek testet ölteni (Heelas 2009: 99). Ami tehát materializálódik az termék is válhat és termék is válik. Ahogy azt a fesztiválkultúra példái – pl.: *Glastonbury Festival*, *Ozora* – is mutatja, az egykoron alulról szerveződő szubkulturális jelenségek idővel *mainstreamizálódnak*. Az ellenkultúrák egy

kapitalista rendszerben tipizálhatóak és egyben *brandingelhetőek*, minden képes az eszmék “testetöltésével” fogyaszthatóvá válni.

Az *Everness Fesztivál* “spirituális étlapjával” az ezoterikus fogyasztási cikkek és fogyasztó személyek tranzakciós platformja. Mindenki kiválaszthatja, hogy mi az a program, mi az eszme, mi az a tárgy, ami az ő személyes fejlődését a leginkább támogatja. Ezt a döntést persze nem kell egyedül meghoznia, hiszen a fesztivál segítséget nyújt a választásban is, termékpalettájával és programjaival orientálja a résztvevők fogyasztási gyakorlatát. Az *Everness brand* már nem csupán egy egyhetes nyári fesztivált takar, hanem két kis fesztivált – *Everness Indián Nyár*, *Everness Nomád* – havonta megrendezett budapesti *wellness* és *spa* programokat és egy kiépülőben lévő ruházati, meditációs és jóga termékeket forgalmazó márkát is – ami túllépve a *fesztivál-merch* kategóriát, a piacon autonóm tényezőként kíván szerepelni.

Az összkép természetesen ennél jóval árnyaltabb és nem egyszerűsíthető le pusztán a gazdasági dimenzióra. A *New Age* tendenciák és a kapitalizmus viszonya egy rendkívül ellentmondásos és paradox helyzet, amely legalább annyira filozófia, társadalmi és politikai, mint gazdasági kérdés.

IV. Bibliográfia

1. Bucher, Anton A. 2018. *A spiritualitás pszichológiája*. Budapest: Oriold és Társai
2. Calvey, David. 2021. "Sensory ethnography: a creative turn". *Journal of Organizational Ethnography* 10: 346-357
3. Carrette, Jeremy - King, Richard .2005: *Selling Spirituality. The Silent Takeover of Religion*. London: Routledge
4. Crockford, Susannah - Asprem, Egil. 2018. „Ethnographies of the Esoteric: Introducing Anthropological Methods and Theories to the Study of Contemporary Esotericism”. *Correspondences Journal – Journal for the Study of Esotericism* 6: 1-23. <https://correspondencesjournal.com/17401-1/> (megtekintve: 2024.05.05.)
5. Cusack, Carol. 2012. *The New Age and New Religious Movements: Eclectic, Individualistic Spiritual and Religious Tourism*. in.: Olsen H., Daniel; Timothe J, Dallen, szerk. 2021. *Routledge Handbook of Religious and Spiritual Tourism*. London: Routledge
6. Durkheim, Emile. 2004. *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
7. Eliade, Mircea. 2019. *A szent és profán*. Budapest: Helikon Kiadó
8. Fuller, Robert C. 2001. *Spiritual But Not Religious: Understanding Unchurched America*. New York: Oxford University Press
9. Goodrick-Clark, Nicholas. 2008. *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*. New York: Oxford University Press
10. Habermas, Jürgen. 2020. „A szekularizáció dialektikája”. *Helikon*. 66: 332-345
11. Han, Chul-Byung. 2022. *A föld dicsérete: Utazás a kertbe*. Budapest: Typotex
12. Hankiss Elemér. 1999. *Proletár reneszánsz: Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest: Helikon
13. Heelas, Paul. 2008. *Spiritualities of Life: Romantic Themes and Consumptive Capitalism*. Oxford: Blackwell Publishing
14. Highmore, Ben. 2014. „Komódista kiáltvány: A mesterséges világ designkultúrája”. *Disegno* 1: 30-45
15. Kamin, Debra. 2021. „The Rise of Psychedelic Retreats”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/11/25/travel/psychedelic-retreat-ayahuasca.html> (megtekintve: 2024.05.05.)
16. Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor. 2013. *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána*. Budapest: Typotex
17. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. 2021. *A szimbolizáció: Hogyan cselekszünk szimbólumokkal?*. Budapest: Kocsis Kiadó

18. Kürti László. 2001 április. "Psychic Phenomena, Neoshamanism, and the Cultic Milieu in Hungary". *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 4: 322-350 <https://doi.org/10.1525/nr.2001.4.2.322> (megtekintve: 2024.05.05.)
19. Lau, Kimberly J. 2000: *New Age Capitalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
20. Maurice Merleau-Ponty. 2003. A szem és szellem. In Bacsó Béla (szerk.) *Fenomén és mű*. Budapest: Kijárat (54–79)
21. Morgan, David. 2021. *The thing about religion: An Introduction to the Material Study of Religions*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press
22. Mutia Sobihah Abdul Halim, Ekrem Tatoglu Shamsiah, Banu Mohamad Hanefar. 2021. „A review of spiritual tourism: A conceptual model for future research”. *Tourism and Hospitality Management* 27: 119-141
23. Nádor Zsombor. 2021. *A maga módján vallásosság jelensége és teológiai reflexiója*. Budapest: Szent István Intézet
24. Nita, Maria - Kidwell, Jeremy H. szerk. 2022. *Festival Cultures: Mapping New Fields in the Arts and Social Sciences*. Cham: Palgrave Macmillan
25. Norman A. (2012), "The varieties of the spiritual tourist experience", *Literature and Aesthetics* 22: 20 – 37
26. Pargament K.I. (1999), "The psychology of religion and spirituality? Yes and no", *The International Journal for the Psychology of Religion* 9: 3-16.
https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0901_2 (megtekintve: 2024.05.05.)
27. Partridge, Christopher. 2004. *The Re.Enchantment of the West: Volume I. – Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture*. London: T&T Clark International
28. Partridge, Christopher. 2005. *The Re.Enchantment of the West: Volume II. – Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture*. London: T&T Clark International
29. Pasture, Patrick. 2012. *Beyond the Feminization Thesis: Gendering the History of Christianity in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leuven: Leuven University Press
30. Povedák István. 2023. "An investigation into para-scientific imageries and esoteric nationalism around the cult of the Holy Crown of Hungary". *Religion*, 11.06 DOI: 10.1080/0048721X.2023.2277021
31. Povedák István, Hubbes László. 2018. *Tapasztalatból Hallottam...: Alternatív világképek, összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. Szeged: MTA-SZTE Vallástudományi Kutatócsoport
32. Povedák István, Szilárdi Réka szerk. 2014. *Sámán sámán hátán: A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA-SZTE Vallástudományi Kutatócsoport

33. Ries, Julien. 2003. *A szent antropológiája: A homo religiosus eredete és problémája*. Budapest: Typotex
34. Weber, Max. 2005. *Vallásszociológia: A vallási közösségek típusai*. Budapest: Helikon Kiadó
35. St John, Graham, szerk. 2015. „Weekend Societies: EDM Festivals and Event-Cultures”. *Dancecult: Journal of electronic dance music culture* 7: 1-21
36. Sutcliffe, Steven - Bowman, Marion, szerk. 2000. *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*. Edinburgh: Edinburgh University Press
37. Szilárdi Réka, szerk. 2017. *Vallásdömping: Ezoterika, spiritualitás és New Age az alkalmazott valláskutatás perspektívájából*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék
38. Turner, Victor. 1969. *Liminality and Communitas* in. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (94-113). Chicago: Aldine Publishing
39. Vukonic, Boris. 1996. *Tourism and Religion*. Bradford: Emerald Publishing Limited
40. Wilson G.B., McIntosh A.J., Zahra A.L. (2013), "Tourism and spirituality: A phenomenological analysis", *Annals of Tourism Research*, Vol. 42, pp. 150 - 168. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.01.016> (megtekintve: 2024.05.05.)

Képjegyzék:

1.kép: Everness Fesztivál 2022 – jógaóra

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

2.kép: Everness 2023 – térkép

forrás: Everness Fesztivál applikáció (megtekintve:2024.05.05.)

3.kép: Everness Fesztivál 2023

forrás: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2167406910103709&set=a.216742256343547>
7 (megtekintve:2024.05.05.)

4.kép: Everness Fesztivál 2023

forrás: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=841214097366937&set=a.841218630699817>
(megtekintve:2024.05.05.)

5.kép: Everness Fesztivál 2021:

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

6.kép: Everness Fesztivál 2023

forrás:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=2167409700103430&set=a.2167422563435477>

(megtekintve:2024.05.05.)

7.kép Everness Fesztivál 2022

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

8.kép Everness Fesztivál 2022

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

9.kép: Jaquetra stand, 2023

forrás:

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=818791766451228&set=pb.100049612366776.-2207520000&type=3> (megtekintve:2024.05.05.)

10.kép: Everness Fesztivál 2021

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

11.kép: Everness Fesztivál 2019

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

12.kép: Everness Fesztivál 2023

forrás:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=2167418476769219&set=a.2167422563435477>

(megtekintve:2024.05.05.)

13.kép: Everness Fesztivál 2022

forrás: <https://everness.hu/fesztival/galeria> (megtekintve:2024.05.05.)

